

УДК 186.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.5>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ І БУДЕННА НЕКОМПЕТЕНТНІСТЬ

Надія Козаченко

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії*

пр. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

Метою роботи є аналіз специфіки застосування критичного мислення як засобу подолання так званої буденної некомпетентності, що поширюється на сфери суспільної діяльності, до яких людина залучена щодня: родинні стосунки, інтернет-спілкування, роботу, освіту, обговорення політичних подій, реакцію на них тощо. Буденна некомпетентність проявляється в нездатності здійснити оцінку, невмінні ідентифікувати ситуацію, що потребує оцінки, незнанні критеріїв оцінювання і способів їхнього застосування. Наслідки буденної некомпетентності проявляються в усуненні від оцінки та вибору, тотальній недовірі. Критичне мислення розглядається як засіб подолання буденної некомпетентності, але його реалізація має свої особливості, які проявляються у ході трансляції принципів наукового мислення на буденний матеріал. Можна навести низку особливостей застосування критичного мислення, що заважають подоланню буденної некомпетентності. На відміну від наукової сфери, в якій метод має чітко визначені межі, критичне мислення у повсякденності має практично необмежену сферу застосування. На відміну від наукового знання, у повсякденному житті не все піддається систематизації, а буденна ерудиція – поганий помічник у реалізації наукового підходу. Крім того, жодна людина не може бути однаково обізнана у всіх сферах своєї діяльності, а тому орієнтується на думки експертів, але підвищення рівня спеціалізації приводить до того, що експерти не можуть досягти консенсусу, оскільки є фахівцями лише у певних вузьких аспектах. Буденні факти суттєво відрізняються від наукових залежністю від джерела і способу інтерпретації, тому питання перевірки інформації перетворюється на проблему довіри до джерела інформації чи її інтерпретатора. Врахування подібних особливостей дозволить зменшити когнітивні викривлення, що супроводжують буденну некомпетентність, а подекуди й уникнути їх.

Ключові слова: критичне мислення, буденна некомпетентність, науковий метод, експертність, скептицизм, оцінка.

Критичне мислення – відносно новий, але надзвичайно популярний концепт, що цілком обґрунтовано розглядається як буденний застосунок наукового мислення, заснованого на принципах наукового підходу дослідження і розуміння світу (див.: [1]). Ідея впровадження основ наукового методу у практику повсякденного міркування була висловлена Джеймсом Дьюї на початку ХХ ст. (див.: [2]). Мета формування і поширення повсякденного аналогу наукового мислення була очевидна: зміна наукової картини світу, бурхливий розвиток технологій, а особливо формування масового суспільства разом з ускладненням суспільних практик і комунікативних ситуацій приводить до поширення некомпетентності, тож саме критичне мислення розглядається як спосіб подолання некомпетентності.

Більш звичним є використання терміна «некомпетентність» щодо наукової сфери, коли йдеться про відсутність необхідних знань і невміння використовувати потрібні методи. Так, Даннінг і Крюгер говорять про некомпетентність як співвідносну характеристику обізнаності людини в конкретній сфері. У такому разі не існує чіткої межі між компетентними та некомпетентними людьми, некомпетентною можна назвати людину, котра менш

компетентна, аніж колега в тій самій сфері. Крім того, людина може бути некомпетентною в одній сфері, але цілком компетентною в іншій (див.: [3, с. 1122]).

Ми не будемо говорити про компетентність у конкретній сфері знання, що стосується цілком визначеного набору методів чи вмінь, натомість ми розглянемо явище буденної некомпетентності, на подолання якої якраз і спрямовується критичне мислення. Буденною будемо називати некомпетентність, що поширюється на сфери суспільної діяльності людини, комунікативні ситуації, у які вона залучена щодня: родинні стосунки, інтернет-спілкування, роботу, освіту, обговорення політичних подій, реакцію на них тощо. Буденність суттєво впливає на ставлення людини до навколишнього світу: природи, суспільства, інших людей і самої себе. Якими б не були високими ідеали, які б цінності людина не декларувала, буденність робить їх значно більш земними. Буденна некомпетентність транслюється у повсякденне життя людини, і це не просто нездатність приймати правильні рішення, це часто нездатність навіть помітити ситуацію, в якій треба приймати рішення. Аналогічна ситуація має місце з оцінкою та самооцінкою: компетентне мислення здійснює оцінку зовнішньої інформації (явищ, подій, міркувань тощо) на предмет адекватності, правдивості, істинності, доречності та низки інших критеріїв, оцінює саме себе з погляду якості своєї роботи – компетентне мислення критичне і рефлексивне. У свою чергу, буденна некомпетентність проявляється в нездатності здійснити оцінку, невмінні ідентифікувати ситуацію, що потребує оцінки, незнанні критеріїв оцінювання і способів їхнього застосування. Наслідки буденної некомпетентності катастрофічні, вони проявляються не лише у нездатності адекватно оцінити суспільну ситуацію та нездатності зробити якісний обґрунтований вибір, але й більшою мірою – в усуненні від оцінки та вибору, позиціонуванні тотальної недовіри, надмірного скепсису і цинізму. Буденна некомпетентність проявляється нерозбірливістю у споживанні їжі, розваг, інформації; постає основою для уявлення, що людина оточена підступними невігласами; стає ґрунтом для віри у теорії змови та псевдонаукові вчення тощо. У сфері суспільних відносин буденна некомпетентність проявляється через нездатність (а дедалі частіше – небажання) усвідомлювати свою роль у наявній ситуації та способах її покращення. Суспільство, в якому масового поширення набуває буденна некомпетентність, втрачає основний базис демократії – думаючих, критичних, продуктивних особистостей.

Проблема поглиблюється тим, що некомпетентна людина не переймається цією характеристикою, а часто і не усвідомлює її. Джастін Крюгер і Девід Даннінг класифікують таку ситуацію як когнітивне викривлення: «Коли люди некомпетентні у стратегіях, які вони приймають для досягнення успіху та задоволення, вони несуть подвійний тягар: вони не тільки роблять помилкові висновки та невдалий вибір, але й їхня некомпетентність позбавляє їх можливості це усвідомлювати» [3, с. 1121]. Таким чином, менш компетентна людина оцінює себе як достатнього фахівця, а іноді і вище, при тому, що дійсно фахова людина критично ставиться до рівня своєї компетентності, оскільки розуміє складність досліджуваних явищ, специфіку застосування методів, вибірковість інтерпретації тощо. На противагу фаховості, недостатня компетентність приводить до спрощеного розуміння, клішованості та стереотипності, виражається в лозунгах і банальності. Таке спрощення дуже привабливе, оскільки створює ілюзію компетентності у будь-якій сфері, але насправді є проявом буденної некомпетентності. Для подолання цієї проблеми сьогодні популяризується критичне мислення, наскрізна компетентність, в основі якої лежить здатність розуміти і застосовувати основні принципи наукового мислення.

Критичне мислення характеризується як «осмислений і цілеспрямований процес, що використовується для інтерпретації й оцінки інформації та досвіду з урахуванням рефлекс-

сивних настанов і здібностей, що приводять до осмислених переконань і дій» [4, с. 24]. М. Ліпман визначає критичне мислення як вміле, відповідальне мислення, яке ґрунтується на критеріях, здатне до самокорекції та чутливе до контексту [1, с. 39]. Основний базис критичного мислення найчастіше визначають через логіко-методологічні вміння: здатність аналізувати факти, обґрунтовувати переконання, здійснювати порівняння, виводити висновки, оцінювати аргументи [5, с. 6]; вміння здійснювати інтерпретацію, аналіз та оцінку виведених наслідків, здатність до пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріальних або концептуальних міркувань на підтримку власних суджень [6, с. 3]; здійснювати адекватну підтримку власних переконань і не приймати думки, яка не має достатнього обґрунтування [7, с. 64].

Здається, що подолати буденну некомпетентність досить просто: достатньо навчитися критично мислити – для цього треба ознайомитися з методами, прийомами критичного мислення, звернутися до відповідних навчальних курсів чи тренінгів, але критичне мислення як орієнтація на науковий підхід і комплекс умінь, навичок і настанов, наведених у його означеннях, досить важко реалізується в реальному житті. У США курси критичного мислення є практично у кожному університеті та коледжі ще з 40-х рр. XX ст.; сьогодні курси критичного мислення доступні в онлайн-режимі на будь-який смак, опубліковано велику кількість підручників і популярної літератури з критичного мислення. Тож практично кожна людина має змогу ознайомитися з основними принципами критичного мислення, але чи дає це їй можливість критично мислити, чи лише створює в неї враження, що вона мислить критично, внаслідок вже згаданого когнітивного викривлення Даннінга – Крюгера? У роботі «Що робить повсякденне наукове міркування настільки складним?» [8] автори наводять невітійну статистику, згідно з якою більше 70% дорослих американців повідомляють, що вірять у паранормальні явища, подібний відсоток респондентів переконаний в істинності псевдонаукових теорій, третина американців вважає еволюцію «абсолютно помилковою», а інші 21% не визначилися зі своїм ставленням до еволюції. Лише 43% розуміють, що Землі мільярди років, і лише близько 30% дорослих американців можуть читати та розуміти науковий розділ *New York Times* [8, с. 253]. Примітно, що опитувані зазначають, що вважають себе компетентними у відповідних явищах, аргументуючи це тим, що у них є багато однодумців. Тож можна тривалий час навчатися критичного мислення, знати його структуру й основні ідеї, але не мати критичного мислення як компетентності, тобто бути не здатним його застосовувати. Ми вважаємо, що реалізація критичного мислення має свої особливості, які проявляються у ході трансляції принципів наукового мислення на буденний матеріал, а тому, якщо розраховувати на те, що за допомогою критичного мислення можна позбавитися буденної некомпетентності або, принаймні, знизити її рівень, потрібно враховувати ці особливості.

Першою особливістю застосування критичного мислення у повсякденності є практично необмежена сфера його застосування. Ми постійно отримуємо доступ до інформації найрізноманітніших рівнів спеціалізації: від ведення домогосподарства до управління світовими фінансовими потоками; намагаємося знайти розв'язок усьому: від елементарних задач «на логіку» до світових криз. Критичне мислення розглядається як універсальний метод, який можна пристосувати до аналізу будь-якої ситуації, але це не метод, а сукупність настанов, методів і принципів, які мають межу свого застосування і не можуть бути огульно поширені на будь-які сфери. Аналогічно людина, котра володіє експертністю в певній сфері, а отже, відповідними методами отримання, перевірки та систематизації інформації, не може беззастережно перенести свої навички на іншу сферу.

Друга особливість полягає у підміні обізнаності ерудицією. Науковий метод потребує системності, теоретичності й обізнаності. Використання критичних методів, спрямованих на аналіз та обробку інформації, передбачає наявність певного знаннєвого бекграунду в конкретній аналізованій сфері, оскільки загальна ерудиція не завжди забезпечує обґрунтованість висновків. Критичне мислення працює тільки за наявності знання: ерудиція як несистематизоване, розрізнене знання без теоретичного підґрунтя – поганий помічник у реалізації наукового підходу.

Третьою особливістю постає спеціалізація. Дійсно, людина не може бути вичерпно обізнана у всіх царинах, для полегшення інформаційної навігації ми потребуємо людей, котрі можуть професійно оцінити та доступно представити цікаву для нас інформацію, а отже, змушені зважати на думку експертів, але досить часто стикаємося з ситуацією, коли люди, які позиціюють себе як експерти, не можуть досягти консенсусу не лише у висвітленні світових проблем, але й у набагато менших масштабах. Однією з причин цього є стрімке зростання питомої ваги спеціалізованих знань і, як наслідок, поглиблення спеціалізації на тлі універсалізації інформаційного простору – навіть спеціалісти, що працюють у спільній сфері, можуть віддавати перевагу певному стилю, підходу чи методу, безапеляційно, але обґрунтовано відкидаючи інші.

Четверта особливість – надмірне захоплення критицизмом, коли критичність сприймається як настанова саме на критику, а не на якісний розгляд і оцінку. Критичне мислення дуже легко вироджується у критиканство, надмірний скепсис і недовіру до будь-якої позиції.

П'ята особливість полягає у тому, що буденні факти суттєво відрізняються від наукових як мінімум залежністю від джерела і способу подання. Сьогодні можна говорити про те, що наявний доступ до інформації дає змогу перевіряти дані, і для цього також є спеціальні методи, системи, інформаційні портали. Для такого виду діяльності з'явився спеціальний термін – фактчекінг. Здається, що наявність можливості перевірки має стати основою для довіри, а перевірені факти – підґрунтям для правильного міркування. Натомість маємо дві проблеми. Перша з них полягає в тому, що ми не маємо доступу безпосередньо до фактів, а отримуємо їх уже в контексті – як систематизовані, вписані в ситуацію, оброблені певними методами (офіційні повідомлення, статистичні дані, результати, отримані іншими людьми тощо). Тому питання довіри постає від самого початку: нам доводиться довіряти наданим фактам, оскільки можливість опосередкованої перевірки має межу. Таким чином, питання перевірки інформації перетворюється в питання довіри до джерела. Друга проблема полягає в тому, що навіть беззаперечні факти можуть породжувати різні інтерпретації. Наприклад, підвищення державного боргу може розглядатися як результат економічного спаду або ж як наслідок залучення іноземних інвестицій. Висновки з таких інтерпретацій будуть кардинально різні, але кожна з них матиме фактичне обґрунтування.

Шоста особливість впливає з того, що у повсякденному житті не все піддається систематизації. Основою більшості методик формування критичного мислення є навчання методам логічного міркування, систематизації, впорядкування та іншим засобам, які традиційно вважаються такими, що приводять до раціональної дії та прагматичного вибору. Ця ідея ґрунтується на визнанні раціональності, впорядкованості, закономірності невід'ємними характеристиками навколишнього світу, більш того – притаманними суспільству і людині. Тут є дві проблеми. По-перше, раціональність, впорядкованість і систематичність як у природній, так і в гуманітарній сферах представлені на досить високих масштабах і виступають швидше орієнтирами діяльності, але не опорою у повсякденності. Часто для того, щоб побачити структуру, потрібно піднятися на дуже високий рівень абстракції, відкинути низку конкретних характеристик, підвести

під категорії, які охоплюють настільки вихолощені об'єкти, що їм не залишається місця у повсякденному житті. Крім того, деякі аспекти людської діяльності вважаються буденними або мають настільки різноманітні прояви, що не піддаються повній систематизації (смаки та стилі, подружні стосунки, політичні колізії тощо). По-друге, системні зв'язки будь-якої людиномісткої системи настільки складні, різноманітні, а іноді й недоступні для раціонального тлумачення, що вміння вивести прямі наслідки з наявної ситуації не завжди може слугувати основою для раціональної дії.

Сьома особливість пов'язана з тим, що у буденних міркуваннях контекст аналізується ретроспективно. Критичне мислення позиціонується як гнучке і рефлексивне мислення, здатне враховувати контекст, що по суті означає не що інше, як здатність виробляти критерії та методи для кожної ситуації окремо – але це схоже на постійне винайдення велосипеда. Дійсно, кожна ситуація унікальна, але справжніх прецедентів мало. Здатність типологізувати ситуацію і скористатися стандартними методами її аналізу дозволяє приймати рішення швидше і простіше – та це шлях до стереотипного мислення. Вміння встановити міру унікальності ситуації та співвіднести з мірою її типовості – дійсно важливе і корисне вміння, але воно дуже важко виробляється на стандартних прикладах і тренінгах, оскільки потребує значного досвіду і широти знань. Буденне сприйняття інформації передбачає швидке реагування і тим самим відрізняється від спокійного філософського розмірковування чи від наукового дослідження. Тож найчастіше стереотип виявляється набагато кращим помічником, аніж критична настанова на вдумливий аналіз, яка, навіть за її наявності, реалізується вже ретроспективно.

На нашу думку, наведені особливості функціонування критичного мислення у повсякденних комунікативних ситуаціях значно ускладнюють його застосування в тому вигляді, в якому це було би бажано для ідеального критичного мислителя. Вочевидь, перелік цих особливостей не вичерпується наведеними, але чи є ці особливості нездоланними перешкодами для подолання буденної некомпетентності? Ми вважаємо, що песимізм тут передчасний. По-перше, критичне мислення постає як орієнтир, напрям буденного міркування, який в ідеальному вигляді, можливо, і не зможе бути реалізований однією конкретно людиною, але загалом встановлює щабель, якого прагнуть критично мислячі люди. По-друге, вказані особливості впливають зі специфіки пристосування наукового підходу до буденних ситуацій, тобто врахування цих особливостей дозволить зменшити когнітивні викривлення, що супроводжують буденну некомпетентність, а подекуди й уникнути їх.

Список використаної літератури

1. Lipman M. Critical thinking – What can it be? *Educational Leadership*, 1988. Vol. 46 (1). P. 38–43.
2. Dewey J. *How We Think*. D.C. Heath & Co Publishers : Chicago, 1910.
3. Kruger J., Dunning D. Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1999. Vol. 77 (6). P. 1121–1134.
4. Mertes L. Thinking and writing. *Middle School Journal*, 1991. Vol. 22. P. 24–25.
5. Chaffee J. *Thinking Critically*. Belmont, CA : Cengage Learning, 2014.
6. Facione P.A. *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. Millbrae, CA : The California Academic Press, 1990.
7. Tama C. Critical thinking has a place in every classroom. *Journal of Reading*, 1989. Vol. 33. P. 64–65.
8. Shah P., Michal A., Ibrahim A., Rhodes R., Rodriguez F. What Makes Everyday Scientific Reasoning So Challenging? *Psychology of Learning and Motivation*, 2017. № 66. P. 251–299.

CRITICAL THINKING AND ORDINARY INCOMPETENCE**Nadiia Kozachenko***Kyryvi Rih State Pedagogical University,**Department of Philosophy**Haharina avenue, 54, 50086, Kyryvi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine*

In the article we analyze the specifics of using critical thinking as a tools of overcoming the so-called ordinary incompetence, which comes out in personal daily social activity: family relationships, Internet-communication, work & education, political discussion etc. Ordinary incompetence is manifested in the estimation inability, inability to identify a situation which requires an assessment, ignorance of the evaluation criteria and methods of their application. The consequences of ordinary incompetence are elimination of evaluation and choice, total distrust. Critical thinking is considered as a means of overcoming ordinary incompetence, but its implementation has specific characteristics, which are caused by translation of the principles of scientific thinking into everyday material. There are several features of the application of critical thinking, which prevent overcoming ordinary incompetence. In contrast to the scientific field, in which the method has clearly defined boundaries, critical thinking in everyday life has a practically unlimited scope. In contrast to scientific knowledge in everyday life there are practices that cannot be completely systematized, and everyday erudition is a bad helper in the implementation of the scientific approach. In addition, no person can be equally aware in all areas of their activities, and therefore they are forced to focus on opinions of experts. But increasing specialization level leads to the fact that experts can not reach a consensus, because they are experts only in certain narrow aspects. Everyday facts differ significantly from scientific ones: everyday facts depend on the source and the method of interpretation, so the verification of information turns into trust in the source of information or its interpreter. Awareness of these features will allow to reduce the cognitive distortions that accompany ordinary incompetence, and sometimes avoid it.

Key words: critical thinking, ordinary incompetence, scientific method, expertise, skepticism, estimate.